

КОЛЕГІЯ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Р І Ш Е Н Н Я

№ 13/6-19 від 20.12.2001

Про концепцію екологічної освіти в Україні

Заслухавши та обговоривши доповідь директора Науково-методичного центру вищої освіти К.М.Левківського та співдоповідь голови комісії з екології НМР Г.О.Білявського про концепцію екологічної освіти в Україні, на виконання Постанови Верховної Ради України № 2130-III (2130-14) від 7.12.2000 р. "Про рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог екологічного законодавства в Україні, напрямів реалізації та вдосконалення екологічної політики", положень Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті схваленої II Всеукраїнським з'їздом працівників освіти колегія У Х В А Л Ю Є:

1. Затвердити концепцію екологічної освіти в Україні.
2. Департаментам вищої освіти (Дмитриченко М.Ф.), розвитку дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти (Романенко В.П.), розвитку професійно-технічної освіти (Томашенко В.В.), спільно з Науково-методичними центрами вищої освіти (Левківський К.М.), середньої освіти (Завалевський Ю.І.), професійно-технічної освіти (Судаков Є.М.), Національним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді (Вербицький В.В.) до 01 березня 2002 року розробити план заходів Міністерства освіти і науки України щодо реалізації концепції екологічної освіти в Україні на 2002-2005 рр., передбачивши щороку участь у ньому установ Академії педагогічних наук України.
3. Опублікувати концепцію і план заходів у педагогічній пресі, інших друкованих засобах масової інформації.
4. Контроль за виконанням даної ухвали колегії покласти на заступника державного секретаря Науменка Г.Г. і Степка М.Ф.

За Голову колегії,
В.О.Зайчук

державний секретар

Концепція екологічної освіти України

Передмова

В найважливіших міжнародних документах останнього десятиріччя, присвячених проблемам навколишнього середовища і гармонійного розвитку людства велика увага приділяється екологічній культурі і свідомості, інформованості людей про екологічну ситуацію в світі, регіоні, на місці проживання, їх обізнаності з можливими шляхами вирішення різних екологічних проблем, з концептуальними підходами до збереження біосфери і цивілізації.

Шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту.

Екологічна освіта на порозі 3-го тисячоліття стала необхідною складовою гармонійного, екологічно безпечного розвитку. Екологічне виховання і інформування населення, підготовка високо кваліфікованих фахівців названі у програмних документах найвизначнішого міжнародного форуму 20-го сторіччя в Ріо-де-Жанейро (1992), присвяченого навколишньому середовищу і сталому розвитку, одним з найважливіших і необхідних засобів здійснення переходу до гармонійного розвитку всіх країн світу. Це положення підкреслюється і в останніх міжнародних документах (міжнародний звіт "Ріо+5", "Керівництво з підготовки національних доповідей про виконання країнами "Порядку денного на 21 сторіччя" та ін.).

Концепція екологічної освіти України, як елемент концепції гармонійного розвитку держави, набуває сьогодні ваги актуального і важливого державного документа.

Підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи (не насильство, а гармонійне співіснування з нею!), повинна стати одним з головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України.

Екологічна освіта, як цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури, як складової системи національного і громадського виховання всіх верств населення України (у тому числі через екологічне просвітництво за допомогою

громадських екологічних організацій, екологізацію навчальних дисциплін та програм підготовки, а також на професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту.

Вирішення цих питань має забезпечити формування цілісного екологічного знання й мислення, необхідних для прийняття екологічно-обґрунтованих народногосподарських рішень на рівні підприємств, галузей, регіонів, країни загалом.

Реформування екологічної освіти та виховання має здійснюватися з обов'язковим врахуванням екологічних законів, закономірностей, наукових принципів, що діють комплексно в біологічній, технологічній, економічній, соціальній і військовій сферах.

Глибоким опануванням екологічними знаннями, формуванням екологічного мислення, свідомості і культури мають бути охоплені громадяни всіх категорій, вікових груп і сфер діяльності.

Збалансований, екологічно безпечний (гармонійний) розвиток повинен бути базисною, вихідною ідеєю, методологічною основою екологічної освіти згідно з міжнародними вимогами.

Головними складовими системи екологічної освіти та виховання мають бути її формальна й неформальна частини, форми й методи яких різні, а мета одна: різнобічна підготовка громадян, здатних визначати, розуміти й оптимально вирішувати екологічні та соціально-економічні проблеми регіонів проживання на основі наукових знань процесів розвитку біосфери, здорового глузду, загальнолюдських досвіду й цінностей.

Базою для здійснення заходів з вирішення цієї важливої і складної державної проблеми повинна стати Концепція екологічної освіти в Україні.

Концепція складена з урахуванням сучасного стану і перспектив розвитку суспільного знання, спрямована на перебудову змісту освіти й виховання відповідно до вимог часу та основних положень Національної доктрини розвитку освіти у XXI столітті та базується на сформульованій у Посланні Президента України до Верховної Ради України "Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр." (276а/2000) стратегії сталого розвитку України. При підготовці концепції були проаналізовані і враховані всі попередні (1991-2001 рр.) матеріали щодо реформування

освітнього процесу в Україні, а також матеріали, наведені в урядових документах.

1. Мета і завдання екологічної освіти

Державна політика в галузі екологічної освіти повинна базуватися на таких принципах:

розповсюдження системи екологічної освіти і виховання на всі верстви населення з урахуванням індивідуальних інтересів, стимулів та особливостей соціальних, територіальних груп та професійних категорій;

комплексності екологічної освіти і виховання;

неперервності процесу екологічного навчання в системі освіти, в тому числі підвищення кваліфікації та перепідготовки.

Основною метою екологічної освіти з формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. Екологічна освіта, з одного боку, повинна бути самостійним елементом загальної системи освіти, і з іншого боку, виконує інтегративну роль у всій системі освіти.

Ця мета досягається поетапно шляхом вирішення освітніх і виховних завдань та вдосконалення практичної діяльності.

Найголовнішими завданнями екологічної освіти мають бути:

1. Формування екологічної культури всіх верств населення, що передбачає:

виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності і універсальності, (зв'язку локальних з регіональними і глобальними);

відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи;

формування усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну, яка базується на розумінні єдності всього живого й неживого в складно-організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку;

формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї

універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи;

розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому регіональному, національному і глобальному рівнях, вміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів;

розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження;

2. Підготовка фахівців-екологів для різних галузей народного господарства, в тому числі:

для освітньої галузі - вчителів, викладачів;

для державних органів управління в галузі охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування, а також громадських екологічних організацій.

3. Вдосконалення, узгодження і стандартизація термінології в галузі екологічних знань.

В основу екологічної освіти покладені принципи гуманізму, науковості, неперервності, наскрізності та систематичності.

Екологічна освіта спрямовується на поєднання раціонального й емоційного у взаємовідносинах людини з природою на базі принципів добра й краси, розуму й свідомості, патріотизму й універсалізму, наукових знань і дотримання екологічного права.

Екологічна освіта - це сукупність наступних компонентів:

екологічні знання - екологічне мислення - екологічний світогляд - екологічна етика - екологічна культура. Кожному компоненту відповідає певний рівень (ступінь) екологічної зрілості: від елементарних екологічних знань, уявлень дошкільного рівня до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації на вищих рівнях

Умовно можна виділити наступні узагальнені рівні екологічної зрілості:

початковий (інформативно-підготовчий), основний (базово-світоглядний), вищий, профільно-фаховий (світоглядно-зрілий).

2. Стратегічні напрями і тактичні завдання розвитку екологічної освіти

Основними стратегічними напрямками розвитку екологічної освіти є: розробка наукових основ неперервної екологічної освіти на основі Національної доктрини розвитку освіти у XXI столітті, здобутків української та зарубіжної педагогічної практики за участю Академії педагогічних наук України, провідних вчених і практиків освітньої галузі, Міністерства екології та природних ресурсів України, громадських екологічних організацій;

поступове поетапне реформування екологічної освіти та виховання особистості на наукових і духовних принципах з урахуванням національних традицій, надбань та світового досвіду;

формування поколінь з новою екологічною культурою, новим екологічним світоглядом на принципах гуманізму, екологізації мислення, міждисциплінарної інтеграції, історизму та системності з метою збереження і відновлення природи України та її біологічного різноманіття;

розвитку міжнародних зв'язків і співробітництва у галузі екологічної освіти і науки, охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів, збереження біосфери і цивілізації.

Головними тактичними завданнями мають бути:

розробка й постійне вдосконалення Державних стандартів професійної екологічної освіти та переробка діючих стандартів всіх рівнів і напрямів підготовки та виховання з урахуванням вимог щодо формування екологічної культури;

підготовка, підвищення кваліфікації й перепідготовка викладачів екологічних дисциплін з врахуванням нових підходів, організація екологічних семінарів і курсів, організація центрів перепідготовки тощо;

розробка й видання якісної навчальної літератури з екології (підручників, посібників, довідників, словників, методичних розробок) для шкіл, ПТУ, коледжів, технікумів і вищих навчальних закладів, розробка й видання екологічної літератури для дітей дошкільного віку;

розробка екологічних радіо- і телепрограм, підготовка й організація систематичних показів по телебаченню, навчальних, наукових і науково-популярних екологічних фільмів;

залучення громадських екологічних організацій, просвітницьких товариств до поширення екологічних знань та елементів екологічної культури серед широких верств населення;

започаткування широкої програми підвищення кваліфікації та перепідготовки державних службовців керівного складу підприємств, організацій, установ, підприємців, які мають право і можливість приймати екологічно значущі рішення у сфері практичної діяльності;

розробка паспорту спеціальності "Екологія та охорона навколишнього середовища", за яким можуть бути присуджені наукові ступені кандидата і доктора екологічних наук.

3. Зміст та структура формальної і неформальної екологічної освіти

Зміст екологічної освіти повинен бути спрямований на формування особистості з екологічною світоглядною установкою на дотримання норм екологічно грамотної поведінки і виконання практичних дій щодо захисту власного здоров'я і навколишнього природного середовища і передбачає розробку системи наукових знань (уявлень, понять, закономірностей), які відображають філософські, природничо-наукові, правові й морально-етичні, соціально-економічні, технічні й військові аспекти екологічної освіти.

Розвиток екологічної освіти має відбуватись на основі синтезу трьох основних підходів (тенденцій), що сьогодні існують:

тенденції формування сучасних екологічних уявлень, тенденції формування нового ставлення до природи і тенденції формування нових стратегій та технологій взаємодії з природою.

Екологічна освіта розглядається, як неперервний процес, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення і ґрунтується на таких принципах:

системність, систематичність і безперервність, що забезпечують організаційні умови формування екологічної культури особистості між окремими ланками освіти, єдність формальної і неформальної освіти населення;

орієнтація на ідею цілісності природи, універсальності зв'язків всіх природних компонентів і процесів;

міждисциплінарний підхід до формування екологічного мислення, що передбачає логічне поєднання й поглиблення системних природних знань, логічне підпорядкування різнобічних знань основній меті екологічної освіти;

взаємозв'язок краєзнавства, національного і глобального мислення, що сприяє поглибленому розумінню екологічних проблем на різних рівнях;

краєзнавчий принцип екологічної освіти має бути вдосконалений і покладений в основу;

конкретність та об'єктивність знань, умінь та навичок;

поєднання високопрофесійних екологічних знань з високоморальними загальнолюдськими цінностями, синтез природничо-наукових та соціогуманітарних знань.

Знання, як складова екологічної освіти, включають пізнавальні і діяльні компоненти навчання. Пізнавальні компоненти включають не лише систему екологічних знань, а й визначають внутрішню культуру людини, формують готовність до активної свідомої діяльності щодо гармонізації стосунків у системі "Людина - суспільство - природа".

Сучасна екологічна освіта має базуватися на обов'язковості вивчення конкретно визначеної кількості, обсягів природничих і гуманітарних дисциплін на різних ступенях навчання і чітко визначеній оптимальній кількості понять і термінів на кожному рівні освіти, узгодженості і ясності щодо основних екологічних понять та термінів.

Базовими складовими екологічних знань мають бути сучасні уявлення про:

біосферу та її структурні одиниці, екосистеми, їх біотичну структуру, генетичні типи, принципи класифікації; живу речовину та її роль в біосферних процесах; закономірності кругообігів речовин, енергії та інформації; систему "людина - суспільство - біосфера - космос"; основні види антропогенного впливу на компоненти довкілля та їх негативні наслідки; основні глобальні, державні і регіональні екологічні проблеми та шляхи їх вирішення; економічні, законодавчі та нормативно-правові принципи раціонального природокористування; основи державної та регіональної екологічної політики тощо.

Зміст безперервної екологічної освіти та виховання повинен включати дві ланки - формальну і неформальну. До першої ланки відносяться загальна система освіти, яка існує в Україні на таких рівнях: дошкільна, шкільна,

позашкільна, професійно-технічна, вища та післядипломна освіта. Друга ланка системи екологічної освіти та виховання має просвітній характер, формує екологічну свідомість і культуру населення (засоби масової інформації, церкви, громадські екологічні та просвітні об'єднання, партії та інш.).

Неперервна екологічна освіта передбачає організацію виховання і навчального процесу від дитинства до глибокої старості. На цьому шляху людина проходить кілька стадій навчання.

Дошкільне виховання - найперший рівень, коли головну роль відіграє родинне виховання.

Загальна середня екологічна освіта, під час якої продовжується і поглиблюється процес екологічного світо сприйняття є надзвичайно важливим етапом в системі неперервної багатоступеневої екологічної освіти.

За особливостями форм та методів освіти з врахуванням віку дітей, обсягу та рівня їх шкільних знань, шкільна освіта охоплює три рівні: початковий (1-4 класи), основний (5-9 кл.) та старших класів (10-12 кл.).

Середня професійна екологічна освіта має базуватися на змісті формах та методах шкільної екологічної освіти та враховувати особливості впливу на довкілля конкретних галузей народного господарства.

Вища екологічна освіта спрямована з одного боку, на завершення формування екологічної культури фахівців за різним фахом, і, з іншого боку, вона забезпечує підготовку спеціалістів із профільною вищою екологічною освітою чотирьох рівнів (початкова, базова і два рівні повної вищої екологічної освіти), які відрізняються за ступенем глибини, ґрунтовності й специфікою підготовки спеціалістів.

Післядипломна екологічна освіта забезпечує неперервність екологічної освіти та включає систему підвищення кваліфікації та перепідготовки державних службовців, керівного складу підприємств, організацій, установ, підприємців з різних аспектів природоохоронної діяльності та раціонального використання природних ресурсів, екологічну освіту дорослих відповідно до потреб особистості на ринку праці, а також підготовку фахівців-екологів найвищої кваліфікації - кандидатів і докторів наук у галузі екології та охорони навколишнього середовища, на базі провідних ВНЗ.

4. Дошкільна екологічна освіта

Основи екологічного мислення закладаються у дитини в сім'ї.

"Материнська школа"(сімейно-родинне виховання) покликана сформувати у дитини перші уявлення про навколишній світ, прищепити повагу і почуття відповідальності за все живе, що її оточує, на основі культурних надбань і традицій народу.

Зміст, форми і методи екологічного виховання в сім'ї залежать від загальної культури батьків, їх екологічної освіти.

Наступною ланкою у розвитку екологічної свідомості дитини стають дошкільні заклади: дитячий садок, груповий та приватний вихователь. Їх завдання - ознайомитись зі змістом і характером сімейного екологічного виховання дитини і у подальшому забезпечити умови для розвитку та підтримки того позитивного, що вже набуто в родині.

Враховуючи надзвичайну емоційну чутливість малят та дошкільнят, перевага надається емоційно-естетичному сприйманню природи, розвитку естетичних (красиво), інтелектуальних (цікаво), гуманістичних почуттів (рослини і тварини - теж живі організми і мають право на існування) та етичних норм у ставленні до природи.

Підвалини екологічної свідомості складають елементарні знання про природу:

орієнтування у найближчому природному оточенні;

усвідомлення життєво-необхідних потреб живих істот в умовах існування;

ознайомлення з елементарними відомостями про взаємозв'язки живої і неживої природи, значення її в житті людини;

розуміння впливу людини, її господарської діяльності на природне середовище у доступній для дітей формі.

Конкретні завдання, на які має орієнтуватися сім'я:

"виховання любові, чуйності, доброзичливості до об'єктів природи;

виховання потреби у спілкуванні з природою, уміння спостерігати й відчувати її красу й гармонію, розвиток інтересу, прагнення до пізнання природи;

виховання культури поведінки, відповідальності за свої вчинки у природі, формування здатності й вмінь піклуватися про природні об'єкти та своє здоров'я, включення у спільну з дорослими екологічно спрямовану діяльність".

Виховання дітей відбувається в процесі бесід, ігрової діяльності, читання художньої літератури; міфів, казок; перегляді дитячих кіно- і діафільмів, теле- і радіопередач, дитячих конкурсів і фестивалів та ін. з урахуванням вікових потреб та можливостей. Більша ефективність досягається при безпосередньому перебуванні у природному середовищі. Ефективність дошкільного виховання залежить від спільних дій сім'ї і дитячих дошкільних закладів, екологічної освіченості батьків і вихователів, їх бажання бути екологічно свідомими і передавати це дітям.

Екологічне просвітництво серед батьків в системі дошкільної освіти є першочерговим завданням.

5. Загальна середня екологічна освіта

Загальноосвітньому навчальному закладу відводиться провідна і найважливіша роль в екологічній освіті і вихованні учнівської молоді. Це - основна ланка, оскільки не всі її випускники зможуть одержати вищу освіту. Мета загальної середньої освіти - формування особистості з новим, ексцентричним типом мислення й свідомості, високим ступенем екологічної культури.

Завдання цієї освіти - сформувати систему знань, поглядів і переконань учнів, які забезпечуватимуть громадянську відповідальність за стан навколишнього середовища, як основу існування держави, готовність його поліпшувати шляхом прийняття необхідних екологічно грамотних рішень на основі нового стилю мислення і життя у злагоді з природою. Ця провідна ідея має розвиватися від початкової освіти до закінчення школи.

Ефективним засобом формування екологічної культури є екологізація шкільної освіти, яка передбачає включення екологічних аспектів, що пов'язані з основним матеріалом, до складу практично всіх навчальних дисциплін. В основу процесу екологізації повинні бути покладені дидактичні, психологічні, етичні та методичні принципи.

Пріоритетом загальної середньої екологічної освіти є особистісна орієнтація, що передбачає створення таких умов, за яких природа стає особистісною цінністю для кожного школяра. Такий підхід здійснюється на трьох ступенях відповідно до віку дітей, обсягу та рівня їх знань і досвіду, психологічних особливостей.

У загальноосвітньому навчальному закладі і ступеню (I-III, IV класи) забезпечуються:

елементарні знання про природу та взаємозв'язки у ній, взаємодію і взаємовплив людини і природи

розуміння погіршення стану навколишнього середовища внаслідок нераціональної господарської діяльності та особистої причетності до екологічних проблем;

розвиток ціннісного ставлення до природи як джерела задоволення естетичних, комунікативних, пізнавальних, рекреаційних та інших потреб особистості;

формування елементів здорового способу життя та навичок екологічно доцільної поведінки

Загальноосвітні навчальні заклади II ступеню (5-9 класи) покликані забезпечити учням базовий рівень екологічної освіти, оволодіння ними основами екологічної культури. Учні мають:

знати сутність екології як науки та сфери практичної діяльності людини, поняття та закономірності, що характеризують природу як цілісну систему;

усвідомлювати первинність природи, всезагальний та об'єктивний характер природних закономірностей, необхідність їх дотримання людиною;

розуміти діалектичний характер впливу науково-технічного прогресу на природу, сутність та причини виникнення глобальних екологічних проблем, шляхи досягнення збалансованого екологічно безпечного розвитку;

знати екологічні права та обов'язки громадян України;

вміти оцінювати стан навколишнього середовища, регулювати власні споживання та спосіб життя, брати участь у практичних природоохоронних діях.

Поряд з екологізацією змісту освіти на цьому етапі рекомендується запровадження окремих курсів екологічного спрямування за вибором.

Загальноосвітній навчальний заклад III ступеню (10-11,12 класи) забезпечує поглиблений рівень екологічної освіти відповідно до спеціалізації. Він забезпечує усвідомлення старшокласниками взаємозалежності екології та економіки, знання груп професій за впливом на довкілля. Учні старшої школи мають знати особливості впливу на навколишнє середовище обраної майбутньої професії, відповідні вимоги до фахівця, бути обізнаними у екологічному законодавстві відповідної галузі господарства, добре орієнтуватися в екологічних проблемах України. В цілому у старшокласників має бути сформована особистісна екологічна позиція і вміння її відстоювати в умовах правової демократичної держави.

Умови реалізації навчально-виховного процесу:

комплексний підхід до вивчення навколишнього середовища з використанням міжпредметних зв'язків;

врахування вікових індивідуально-психологічних особливостей школярів, їх пізнавальних можливостей і здібностей до творчості в процесі навчання і виховання;

вибір оптимальних форм, методів і прийомів навчання екології з наданням учням максимального прояву самостійності у проведенні різних типів уроків, занять у природі, організації і роботи на екологічній стежці, у природничо-краєзнавчих та художніх музеях, бібліотеках та наукових закладах;

організація безпосередньої практичної діяльності у довкіллі (екскурсії, практики, практикуми, експедиції) по з його охорони та поліпшенню під час навчальної та суспільно корисної праці;

позитивний вплив учителя на виховний процес власним прикладом дбайливого ставлення до навколишнього середовища;

єдність дій педагогів і учнівського колективу школи на основі краєзнавчого принципу навчання з урахуванням особливостей свого краю, регіон

На третьому етапі екологічної освіти доцільно включити в інваріативну частину шкільної компоненти дисципліну "Основи екологічних знань". Зміст цього курсу має забезпечити оптимальне співвідношення основних теоретичних знань і практичних навичок, які необхідні для розуміння місця людини в природі та принципів сталого розвитку, здійснення природоохоронної діяльності (10 клас)

Основні завдання:

формування цілісного уявлення про біосферу, світоглядних знань взаємозв'язки у системі "людина - природа - суспільство",

взаємозалежність економіки і екології;

розкриття наукових основ народногосподарських проблем (раціонального використання природних ресурсів, захист довкілля від забруднення, збереження еталонів природи), формування знань про позитивні етноекотологічні особливості господарювання, основні поняття сталого розвитку;

виховання почуття відповідальності за стан довкілля, усвідомлення людини як частки природи, свідомості щодо необхідності дотримання природоохоронного законодавства;

розвиток системи інтелектуальних практичних умінь і навичок емоційних переживань, пов'язаних з вивченням, оцінюванням та збереженням природи рідного краю та власного здоров'я.

У старшокласників розвиваються оціночні судження та деякі навички прогнозування, початок яким закладається ще у підлітків. Тому вони при певній підготовці здатні стати наставниками для дошкільнят та учнів початкових класів щодо передачі деяких екологічних знань та екологічної поведінки.

Зміст шкільної екологічної освіти від початкових до старших класів структурується за блочно-модульним принципом і відображає напрями сучасної екології. Обов'язковими є два блоки: а) екологія, як наука про закономірності співіснування і взаємодію організмів з навколишнім середовищем; б) екологічні аспекти сучасної цивілізації.

На цьому рівні доцільно ввести іспит з основ екологічних знань.

Шкільний етап ґрунтується на позитивному емоційному досвіді спілкування з природою і розвитку вже набутих знань, умінь, навичок та переконань у необхідності жити в злагоді з природою. Він є базою для формування

Однопредметна модель передбачає екологічну освіту в рамках окремого предмету (базується на інтеграції навчального матеріалу та інтегрованих методах і формах навчання).

Багатопредметна модель передбачає максимальну екологізацію змісту предметів як природничого, так і суспільно-гуманітарного циклів.

Змішана модель - найбільш перспективна. В ній екологічний зміст, представлений як поаспектно у кожному навчальному предметі, так і цілісно в спеціальних інтегрованих курсах, передбачених кожним етапом навчання.

Позашкільна екологічна освіта та виховання, як інтегральна форма "екологізації" навчально-виховного процесу, спрямована на забезпечення потреб особистості у творчій самореалізації, поглиблення і розширення шкільного базового рівня екологічної освіти;

підготовку до активної професійної та громадської діяльності.

Вона здійснюється всіма позашкільними навчально-виховними закладами, творчими молодіжними об'єднаннями за місцем проживання, на підприємствах - недержавними

молодіжними та дитячими осередками в позаурочний час.
Завдання їх:

виховання потреб спілкування з природою і
безпосередня участь в її охороні;

організація змістовного екологічно грамотного
дозвілля в природі;

підтримка юних талантів і обдарувань для формування
творчої та наукової еліти у галузі охорони довкілля,
стимулювання творчого самовдосконалення дітей та
учнівської молоді шляхом проведення олімпіад, конкурсів,
фестивалів та інших форм позакласної роботи.

Вони здійснюються з врахуванням вікових можливостей і
потреб школярів та учнівської молоді через профільні
позашкільні заклади/**заклади позашкільної освіти**/ і гуртки,
клуби, зокрема - Український державний
екологічно-натуралістичний центр дітей та молоді
**/Національний еколого-натуралістичний центр учнівської
молоді/** Міністерства освіти і науки України, Будинки
дітей та юнацтва, секції Малої академії наук, численні
регіональні та юнацькі екологічні клуби, товариства,
спілки.

Реалізація екологічних завдань здійснюється через
такі форми позашкільної освіти та виховання:

традиційні та нетрадиційні форми роботи в літніх
екологічних таборах (екологічні стежки, екскурсії тощо);

проведення польових навчальних практикумів,
екологічних експедицій;

тематичних дитячих природоохоронних акцій;

проведення екологічних олімпіад, конкурсів
екологічного малюнку, фестивалів екологічної пісні, ділових
ігор, наукових конференцій тощо;

створення системи підготовки та перепідготовки
працівників позашкільних навчально-виховних закладів;

розширення мережі різних профілів позашкільних
закладів (туристсько-краєзнавчих, технічних та ін.);

залучення до навчально-виховної роботи з екології в
цих закладах висококваліфікованих спеціалістів, вчених.

6. Вища екологічна освіта

Вихідним положенням вищої екологічної освіти є
продовження базової середньої освіти на наступному, більш
високому рівні з метою формування у студентів високої
екологічної культури, глибоких екологічних знань

табіосферного світогляду, підготовка бакалаврів, спеціалістів і магістрів у всіх сферах екологічної практичної управлінської, освітньої та наукової діяльності.

Розвиток вищої екологічної освіти повинен базуватися на комплексному збалансованому поєднанні природничого, технологічного, економічного, юридичного і соціокультурного підходів.

При визначенні змісту вищої екологічної освіти і відборі матеріалів для залучення у навчальні програми необхідно орієнтуватися на наступні критерії: наукову достовірність екологічних показників і процесів, що відбуваються у біосфері; просторово-географічні особливості екологічних явищ, відмінність галузевих, локальних, регіональних і глобальних екологічних проблем і зв'язки між ними з врахуванням руху від близького до далекого; адекватне відображення базових понять (рівні існування, цикли, всезагальні взаємозв'язки, демографічний вибух, розвиток, сумісний з довкіллям, поєднання знання з сумнівом); збалансований біологічний, технологічний і соціологічний підхід при вирішенні сучасних екологічних проблем.

Вища екологічна освіта має бути диференційованою, різноплановою, охоплювати всі рівні професійної підготовки з урахуванням потреб особистості, регіонів та держави.

Першочерговим завданням розвитку вищої екологічної освіти є розробка програм навчальних курсів з екології згідно з вимогами часу, міжнародними принципами, можливостями ВНЗ, потребами регіонів та відповідних стандартів.

В навчальних планах всіх ВНЗ (які не готують фахівців-екологів) на бакалаврському рівні необхідно передбачити курс екології, який би включав необхідні теоретичні і практичні аспекти, а також відповідні кожному окремому ВНЗ курси з блоку прикладних екологічних дисциплін (можливо, у блоці вибіркових професійно-орієнтованих дисциплін). Для цього в навчальних програмах ВНЗ одним з обов'язкових курсів лекцій має бути курс

"Основи екології" (базові екологічні знання), а також курси блоку "Прикладна екологія" (залежно від профілю ВНЗ - "Агроекологія", "Урбоекологія", "Ландшафтна екологія", "Військова екологія", "Геоєкологія", "Екологічні проблеми

енергетики", "Екологічні проблеми транспорту", "Екологічне право", "Економіка природокористування" тощо).

Особливе значення має екологічна освіта для студентів педагогічних вищих навчальних закладів, майбутніх вихователів і вчителів, які поряд із загальним високим рівнем екологічної культури мють опанувати методику екологічної виховної роботи.

Суттєве значення має введення спеціального розділу з охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування у дипломні (кваліфікаційні) роботи (проекти) випускників технічного, аграрного, військового та інших напрямів підготовки, залучення студентів до виконання науково-дослідних робіт з екологічної тематики, до участі в екологічних гуртках, олімпіадах і конференціях.

Другою, найважливішою функцією вищої екологічної освіти є підготовка фахівців-екологів різного освітньо-кваліфікаційного рівня для освітньої галузі (вчителів, викладачів); для державних органів управління в галузі охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування; громадських організацій; для підприємств, установ та організацій різних галузей народного господарства

Вчитель-еколог повинен забезпечити викладання курсу "Основи екологічних знань" у середніх загальноосвітніх закладах, професійно-технічних закладах, а також проведення позашкільної еколого виховної роботи.

Підготовка вчителів екології повинна здійснюватись у педагогічних ВНЗ та класичних університетах.

Підготовка викладачів з екологічних дисциплін вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації відбувається через магістратуру та аспірантуру з екологічних спеціальностей у класичних університетах, а також у ВНЗ за екологічним та галузевим спрямуванням. Навчальні плани ВНЗ, які готують фахівців-екологів, на бакалаврському рівні повинні забезпечувати підготовку бакалавра-еколога з фундаментальним рівнем знань з класичної екології з окремими елементами прикладної екології.

Кожний окремий ВНЗ на рівні підготовки "спеціаліст" та "магістр" може надавати перевагу підготовці фахівців-екологів того профілю, який необхідний в даний період галузям регіону (екологи аграрники, екологи-енергетики, екологи-лісогосподарники,

екотехніки, геоекологи, радіоекологи, екологи заповідної справи, екотоксикологи, інженери техноекологи, військові екологи, екополітики тощо) і організація якого ВНЗ може забезпечити. На магістерському рівні відбувається також спеціалізація у екологічній науці в плані поглиблення і розширення бакалаврського курсу.

В освітньо-професійних програмах підготовки бакалавра, спеціаліста та магістра-еколога необхідно передбачити викладання наступних професійно-орієнтованих дисциплін: "Загальна екологія", "Екологія рослин", "Екологія тварин", "Екологія людини", "Ландшафтна екологія", "Моніторинг навколишнього середовища", блок дисциплін напряму "Прикладної екології", "Екологічний аудит", "Екологічний менеджмент", "Управління екологічною безпекою", "Основи сталого розвитку", "Екологічна політика", "Економіка природокористування і природоохоронної діяльності", "Нормування антропогенних навантажень", "Сучасні екологічні проблеми", "Екологічна економіка" тощо.

Особливої уваги потребують питання розвитку екологічної освіти у ВНЗ технічного, агропромислового та військового профілю.

Зміст вищої екологічної освіти повинен віддзеркалюватися у Державних стандартах вищої освіти за всіма напрямками підготовки згідно положень цієї Концепції.

Програми підготовки фахівців-екологів повинні передбачити:

здобуття відповідного обсягу теоретичних знань з екології, орієнтованих на майбутню галузеву діяльність;

розвиток необхідного обсягу практичних екологічних знань в галузі охорони довкілля та раціонального природокористування, уміння самостійно аналізувати і моделювати екологічні ситуації з орієнтацією на управління ними;

розвиток усвідомлення реальності екологічної кризи і шляхів її запобігання

здобуття навичок у розв'язанні галузевих, загальних локальних і регіональних екологічних проблем, уміння користуватися екологічними нормативно-правовими документами;

розвиток здатності оцінювати екологічні ситуації і здійснювати заходи з охорони довкілля з позицій сучасної екології, політики, економіки, законодавства;

формування активної громадської позиції щодо вирішення проблем захисту довкілля і збереження біосфери; вміння активно користуватись сучасними інформаційними технологіями для вирішення екологічних завдань.

Обов'язковим є введення в навчальний процес лабораторних і практичних занять з екології, польових і виробничих екологічних практик, в тому числі на базі структурних підрозділів Мінекоресурсів, органів державної влади, а також за кордоном.

Термін екологічних польових практик має бути не менше 3-х тижнів на рік (після 1-го, 2-го, 3-го і 5-го років навчання). Різні екологічні спеціалізації повинні мати різні за змістом, складністю завдань і кількістю годин практики. Тематика курсових та кваліфікаційних робіт (проектів) повинна формуватися насамперед з урахуванням реальних потреб регіону та держави з охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування.

Кожний окремий ВНЗ надає перевагу підготовці фахівців- екологів того профілю, який необхідний в даний період галузям промисловості, сільського, лісового та водного господарства, транспорту, енергетики, оборони тощо.

Підготовка фахівців-екологів у недержавних вищих навчальних закладах, повинна здійснюватися з обов'язковим урахуванням положень концепції розвитку екологічної освіти України у повному обсязі.

Кількість державних і недержавних екологічних вищих навчальних закладів і кафедр повинна бути розумно, обґрунтовано збалансована.

Велике значення для підвищення рівня вищої екологічної освіти мають: міжвузівські, регіональні і міжнародні контакти викладачів і студентів (слухачів); участь фахівців Мінекоресурсів в розробці Державних стандартів екологічної освіти; зв'язки з громадськими організаціями; регулярний обмін досвідом, стажування, виконання спільних екологічних проектів, науково-дослідних програм і видання підручників та посібників; термінова підготовка і перепідготовка педагогічних кадрів вищих навчальних закладів у галузі екологічної освіти.

7. Післядипломна екологічна освіта

Післядипломна екологічна освіта призначена для підвищення кваліфікації та перепідготовки державних службовців, керівного складу підприємств, організацій,

установ, підприємців за різними аспектами природоохоронної діяльності та раціонального використання природних ресурсів, екологічну освіту дорослих відповідно до потреб особистості та ринку праці, а також підготовки фахівців-екологів найвищої кваліфікації - кандидатів і докторів наук у галузі екології та охорони навколишнього середовища.

Вона може здійснюватися:

у спеціалізованих навчальних закладах післядипломної освіти, на факультетах підвищення кваліфікації та перепідготовки вищих навчальних закладів, які мають відповідні ліцензії на надання освітніх послуг за напрямом "Екологія та охорона навколишнього середовища"; а також у відповідних еколого-освітнянських центрах.

на курсах екологічної освіти дорослих;

за допомогою аспірантури та докторантури на базі провідних ВНЗ.

Основною метою післядипломної освіти є оволодіння спеціалістами і керівним складом різних галузей господарства і військової сфери України новітніми досягненнями в галузі сучасної екології і кращим вітчизняним та зарубіжним досвідом у сфері раціонального природокористування, ресурсозбереження, екологічного менеджменту, аудиту, екологічного маркетингу і бізнесу, регіональної, національної і міжнародної екологічної політики.

Перевага надаєть підвищенню загальнотеоретичної, функціональної, спеціальної екологічної та правової підготовки кадрів.

Базовий зміст післядипломної освіти складають:

сучасні уявлення про біосферу, її склад, функціонування, причини деградації, перспективи виходу з кризи;

основні терміни, поняття, закони екології, форми життя й типи екосистем, основні напрями сучасних екологічних досліджень;

сучасний екологічний стан України та її основних регіонів і галузей, причини виникнення еколого-економічної кризи, шляхи виходу з неї;

природоохоронне законодавство України, міжнародні конвенції та угоди;

основи економіки і організації природокористування та природоохоронної діяльності;

шляхи й методи оптимізації взаємовідносин з природою, підвищення ефективності природокористування та охорони

довкілля України; основи екологічного менеджменту, аудиту і маркетингу, основи гармонійного розвитку суспільства.

Ефективна післядипломна екологічна освіта повинна орієнтуватися на потреби регіону, галузі, підприємства, організації, установи та особистості.

8. Неформальна екологічна освіта

Неформальна екологічна освіта - це масова освіта та виховання всіх верств і категорій населення як зайнятого в виробничих і військовій сферах діяльності, так поза цими сферами за допомогою планових занять, засобів масової інформації (телебачення, радіо, газет, журналів, брошур, електронних засобів), організації постійно діючих стаціонарних і тимчасових та пересувних фотовиставок екологічного змісту, екологічних фестивалів (шкільних, університетських, молодіжних), олімпіад, конкурсів, організації тематичних екологічних науково-популярних лекцій силами різних товариств охорони довкілля та громадських екологічних організацій, товариства "Знання", співробітників Міністерства екології та природних ресурсів України, Академій наук, викладачів вищих навчальних закладів та співробітників тощо. Крім того неформальній екологічній освіті населення мають сприяти театри, кіно, краєзнавчі музеї, релігійні установи, зоопарки, природничо-заповідні об'єкти, туристично-краєзнавчі організації.

В наш час використання засобів масової інформації для підвищення ефективності екологічної освіти і екологічної активності населення має дуже важливе значення. Це пов'язане з великою оперативністю засобів масової інформації, а також їх можливістю впливати практично на все населення країни, формуючи громадську думку й відношення до тих чи інших процесів, об'єктів і явищ. Крім можливостей ефективного, оперативного і максимально широкого розповсюдження екологічної інформації, можливостей в домашніх умовах виконувати екологічний всеобуч, засоби масової інформації мають ще й ту перевагу, що можуть оперативно попередити про екологічну небезпеку, навчати способам поведінки в умовах надзвичайних екологічних ситуацій, сприяти відведенню екологічних катастроф.

У зв'язку з цим висока якість, правдивість, обґрунтованість, цілеспрямованість екологічних програм

для засобів масової інформації є одним з головних факторів ефективної екологічної освіти.

Для підготовки таких програм, як і для їх реалізації, повинні залучатися фахівці екологи найвищої кваліфікації.

Варто широко залучати також до екологічного виховання рекламно-комерційний апарат, організовувати публічні екологічні дискусії в трудових колективах на злободенні галузеві екологічні проблеми.

Програми розвитку і реалізації неформальної екологічної освіти, як і програми формальної екологічної освіти, повинні розглядатися й затверджуватися науково-методичною комісією з екології Міносвіти і науки України.

Кожен з регіонів, а також основні галузі виробництва України повинні мати свою низку програм неформальної екологічної освіти відповідно до місцевих природних особливостей і екологічної ситуації.

9. Умови реалізації Концепції

Реалізація концепції забезпечується шляхом вирішення низки конкретних завдань:

термінова розробка Державного стандарту вищої освіти різних рівнів за напрямом "Екологія";

включення до Державних стандартів шкільної, професійно-технічної та вищої освіти різних рівнів за всіма напрямками розділів, які забезпечують екологізацію навчальних програм, зокрема:

включення до інваріативної частини шкільної компоненти школи третього ступеню навчальної дисципліни "Основи екологічних знань";

включення до освітньо-професійних програм підготовки всіх напрямів підготовки молодшого спеціаліста та бакалавра нормативної дисципліни "Основи екології";

введення спеціального розділу з охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування у дипломні(кваліфікаційні) роботи (проекти) випускників технічного, аграрного, військового та інших напрямів підготовки;

створення при Міністерстві освіти і науки України та обласних органах державної влади Координаційних міжгалузевих рад з екологічної освіти із залученням зацікавлених міністерств та відомств, основною функцією яких є впровадження цієї Концепції надержавному та регіональному рівнях, координація формування Державних стандартів екологічної освіти, навчальних програм та

підготовці підручників, посібників з екології тощо; створення та впровадження системи дистанційного навчання за різними програмами екологічної освіти на базі провідних ВНЗ екологічного спрямування;

організація за рішенням Координаційних рад обласних центрів підвищення рівня екологічної освіти працівників освіти;

розробка й видання на конкурсній основі навчальних програм, підручників, посібників з екології для різних ланок освіти, в тому числі в електронному вигляді. Забезпечення постійного перекладання видань кращих зарубіжних підручників, посібників і монографій з екології;

створення банку аудіовізуальних програм, слайдотек та науково-популярних фільмів в галузі охорони довкілля з відповідним програмним забезпеченням;

створення інформаційної служби, яка б постійно і оперативно доводила достовірну екологічну інформацію до населення;

з метою обміну досвідом і оперативного поширення новин в галузі екологічної освіти створити спеціальний часопис "Екологічна освіта";

створення в навчальних закладах всіх рівнів освіти сучасних екологічних лабораторій;

створення ВНЗ з питань екології і природокористування у м.Києві;

впровадження системи професійної підготовки керівників і державних службовців з "Основ екологічної політики і управління";

розробка і тиражування екологічних комп'ютерних імітаційних ігор для різних ланок освіти;

створення й реалізація в найближчі роки радіо- і телевізійних екологічних програм з серіями передач по 3 основних екологічних проблемах держави;

видання популярної літератури, коміксів з екологічної та природоохоронної тематики для дітей;

створення національного банку інформації з екологічної освіти і виховання, де мають колекціонувати типові та спеціальні навчальні і робочі навчальні плани з усіх екологічних дисциплін (як фундаментальних так професіональних і вибіркових), програми, дані про посібники, методичні роботи і підручники з екології, постанови Уряду і Міністерств, що стосуються розвитку екологічної освіти,

міжнародні рішення і угоди, інформацію про конференції і семінари з екологічної освіти тощо;

введення до Номенклатури наукових спеціальностей в Україні галузь "Екологічні науки" спеціальність "Екологія

10. Державне управління екологічною освітою та вихованням

Сучасна система управління сферою освіти в Україні має враховувати регіональні особливості, тенденції до зростання автономності навчальних закладів, конкурентності освітніх послуг, орієнтації освіти не на відтворення, а на розвиток. У ній повинні органічно поєднуватися засоби державного управління з громадським впливом. Основним завданням управління у сфері екологічної освіти є організація і впровадження в Україні державної політики у сфері екологічної освіти та контроль за її неухильним виконанням.

Базовою організацією для реалізації ефективної системи управління в сфері екологічної освіти є Координаційна міжгалузева Рада з екологічної освіти і виховання при Міносвіти і науки.

Основними завданнями Координаційної Ради мають бути:

- визначення тактичних і стратегічних напрямків та засобів реалізації розвитку екологічної освіти в Україні;
- координація і контроль виконання Концепції і конкретних програм розвитку екологічної освіти в Україні;
- сприяння розробці й затвердженню Закону України про екологічну освіту;
- сприяння вирішенню питань матеріально-технічного та фінансового забезпечення розвитку екологічної освіти і виховання;
- удосконалення змісту та форм загальної обов'язкової екологічної навчальної та виховної роботи серед громадян України;

розробка та створення систем юридичних гарантій неухильного виконання вимог у галузі екологічної освіти відповідними відомствами та їх установами.

При підготовці концепції були проаналізовані і враховані всі попередні (1991-2002 рр.) матеріали щодо реформування освітнього процесу в Україні, а також матеріали, які наведені в урядових документах:

Закон України про освіту (1060-12) (1996);

Закон України про охорону навколишнього природного середовища (1264-12) (1991);

Послання Президента України до Верховної Ради України "Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр." (276а/2000;

Указ Президента України від 12.09.95 р. "Про Основні напрями реформування вищої школи в Україні" (832/95);

Державна національна програма "Освіта", ("Україна ХХІ століття") (896а-93-п), К., Райдуга, 1994;

Проект Національної доктрини розвитку освіти у ХХІ столітті, К., Шкільний світ, 2001;

Національні доповіді про стан навколишнього природного середовища України (К., 1993-2000);

Постанови Кабінету Міністрів України (Про стандарт якості освіти; Про Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) (65-98-п), Вимоги до державних стандартів вищої освіти (1247-98-п) та інші);

Інструктивні матеріали Міністерства освіти України (методика контролю якості знань, умінь, навичок та інші).

матеріали науково-методичної конференції "Ступенева система вищої освіти - досвід, проблеми, перспективи" (К., ІХ 1996).

Постанова Верховної Ради України "Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки" (N 188/98-ВР (188/98-вр)

Постанова Верховної Ради України "Про рекомендації парламентських слухань щодо отримання вимог екологічного законодавства в Україні, напрямів реалізації та вдосконалення екологічної політики" від 07.12.2000 р. N 2130-III (2130-14).

"Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України",

N 7, квітень, 2002 р.